

اخلاق محیط زیست

تألیف:

دکتر مریم لاریجانی

استاد گروه آموزش محیط زیست دانشگاه پیام نور

دکتر حسین فخرایی

مجمع دانش های آرایش و پدافند غیرعامل

دانشگاه صنعتی مالک اشتر

سرشناسه: لاریجانی، مریم
 عنوان و نام پدیدآور: اخلاق محیط زیست/تألیف مریم لاریجانی، حسین فخرایی.
 وضعیت نشر: تهران، نشر تالاب، ۱۳۹۸.
 مشخصات ظاهری: ۲۰۰ ص: جدول.
 فروست: نشر تالاب ۸۳؛ دین، اخلاق، فلسفه، محیط زیست ۲.
 شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۰۷۸-۶۲-۴
 وضعیت فهرست نویسی: قیفا
 موضوع: اخلاق زیست محیطی.
 موضوع: اخلاق زیست محیطی -- جنبه های مذهبی -- اسلام.
 موضوع: Environmental ethics -- Religious aspects -- Islam
 یادداشت: کتاب نامه.
 شناسه افزوده: فخرایی، حسین، ۱۳۴۴-
 رده بندی: ۳۰۱۳ الف ۸/ل GE۴۲/۳
 شماره ثبت ملی: ۵۳۰۶۲۱۲
 رده بندی دیویی: ۱۷۹/۱

 نشر تالاب آیدهای پایدار برای تو

اخلاق محیط زیست

Environmental ethics

تألیف: دکتر مریم لاریجانی (استادیار گروه آموزش محیط زیست دانشگاه پیام نور)
 دکتر حسین فخرایی (مجمع دانشگاهی آمایش و مدافند پیرعامل؛ دانشگاه صنعتی مالک اشتر)
 طرح جلد: فریبا اردوخانی
 ویرایش، صفحه آوری و ماده سازی: کارگاه تولید نشر تالاب
 چاپ و صحافی: مهر تاب
 لیتوگرافی: آرمانسا
 نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۸
 شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۰۷۸-۶۲-۴
 شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه؛ ۲۰ صفحه
 قیمت: ۲۶۰۰۰ تومان

⑦ تمام حقوق چاپ و نشر این اثر محفوظ و در اختیار نشر تالاب است.
 هرگونه چاپ و تکثیر از محتویات آن بدون اجازه ی کتبی ممنوع است.
 متخلفان به موجب قانون حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ایران تحت پیگرد قانونی قرار می گیرند.
 مسئولیت صحت مطالب کتاب بر عهده ی مؤلفان است.

نشر تالاب، ناشر تخصصی علوم و مهندسی محیط زیست؛ منابع طبیعی
 علوم زمین؛ HSE، مدیریت شهری و آموزش های شهروندی؛ انرژی و توسعه ی پایدار
 وبسایت: www.TalabPress.ir
 همراه: ۰۹۱۲۳۸۴۶۹۱۰

مراکز پخش:

دانشیران: تهران، میدان انقلاب، خیابان اردیبهشت، نبش خیابان وحید نظری، پلاک ۱۴۲، تلفن: ۶۶۴۰۰۲۲۰
 کتابیران: میدان انقلاب، خیابان شهید لبافی نژاد، بین خیابان دوازده فروردین و اردیبهشت، پلاک ۲۳۸، تلفن: ۶۶۴۸۳۵۴۵

فهرست مطالب

۷	پیشگفتار نویسندگان
۱۱	فصل اول: اصول و اهداف اخلاق محیط‌زیست
۱۳	۱-۱. اهمیت محیط‌زیست
۱۵	۲-۱. مبانی و تعاریف اخلاق محیط‌زیست
۱۹	۱-۲-۱. دیدگاه‌های سه‌گانه در اخلاق محیط‌زیست
۲۳	۳-۱. رویکردهای اخلاق، به‌ویژه لزوم اخلاق
۲۶	۱-۳-۱. اخلاق فرانتیر
۲۷	۴-۱. اخلاق و فلسفه‌ی محیط‌زیستی
۲۹	۵-۱. ویژگی‌های اخلاق محیط‌زیست
۳۱	۱-۵-۱. اخلاق محیط‌زیستی بومی
۳۲	۶-۱. عوامل مؤثر بر اخلاق محیط‌زیست
۳۴	۱-۶-۱. متغیرهای شخصی اخلاقی
۳۶	۷-۱. حیطه‌های اخلاق محیط‌زیست
۳۹	خلاصه‌ی فصل اول
۴۰	خودآزمایی فصل اول
۴۰	منابع فصل
۴۵	فصل دوم: دیدگاه‌ها و نظریه‌ها
۴۷	۱-۲. مکاتب مختلف اخلاقی در جهان
۴۷	۱-۱-۲. دیدگاه جهان‌شمولی
۴۸	۲-۱-۲. دیدگاه نسبی‌گرایانه
۴۸	۳-۱-۲. دیدگاه پوچ‌گرایی
۴۸	۴-۱-۲. دیدگاه اصالت سود
۴۹	۵-۱-۲. دیدگاه مدرنیسم و پست‌مدرنیسم
۵۰	۶-۱-۲. دیدگاه مسئولانه
۵۰	۷-۱-۲. دیدگاه اصالت‌دهنده به حیات و بوم
۵۰	۸-۱-۲. دیدگاه انسان‌مدارانه
۵۱	۹-۱-۲. دیدگاه خداپاوارانه

۵۲	۲-۲. اخلاق مهندسی
۵۲	۲-۳. ارزش‌زدایی از طبیعت
۵۵	۲-۴. اصلاح دیدگاه‌ها
۵۷	۲-۵. نظریه‌های اساسی در اخلاق محیط‌زیست
۶۰	۲-۶. اصول هشت‌گانه‌ی بوم‌شناسی ژرف‌نگر
۶۱	۲-۷. دیدگاه‌های رایج
۶۴	۲-۸. خاستگاه اخلاق محیط‌زیست
۶۴	۲-۹. نظام اخلاق محیط‌زیست
۶۸	۲-۱۰. مبانی اخلاق محیط‌زیست از نگاه اقتصاد
۶۹	۲-۱۱. مکتب اخلاقی انسان‌گرا
۶۹	۲-۱۱-۱. مکتب اصالت فایده (فایده‌گرایی)
۷۱	۲-۱۱-۲. مکتب اخلاقی آزادی‌خواهی
۷۲	۲-۱۲. مکتب اخلاقی اصالت طبیعت
۷۳	۲-۱۳. دیدگاه‌های محیط‌زیست مبتنی بر مکاتب اخلاق زیستی
۷۴	۲-۱۳-۱. دیدگاه فن‌محوری
۷۵	۲-۱۳-۲. دیدگاه اقتصاد غر
۷۶	۲-۱۳-۳. دیدگاه نقدگرایی
۷۸	۲-۱۴. مسائلی بسیار بی‌پاسخ
۸۲	۲-۱۴-۱. فرضیه‌ی اضمحلال
۸۵	خلاصه‌ی فصل دوم
۸۶	خودآزمایی فصل دوم
۸۷	منابع فصل
۸۹	فصل سوم: اخلاق محیط‌زیست در توسعه‌ی پایدار
۹۱	۳-۱. بازگشت به طبیعت
۹۳	۳-۲. اخلاق توسعه‌ی پایدار
۹۵	۳-۳. نقش اخلاق محیط‌زیست در ارتقاء چهارچوب توسعه‌ی پایدار
۹۷	۳-۴. تلفیق ارزیابی راهبردی محیط‌زیست و اخلاق محیط‌زیست
۹۹	۳-۵. چالش‌ها و راهکارهای اخلاقی
۱۰۲	خلاصه‌ی فصل سوم
۱۰۳	خودآزمایی فصل سوم
۱۰۴	منابع فصل
۱۰۷	فصل چهارم: عمل به اخلاق محیط‌زیست
۱۰۹	۴-۱. مقدمه
۱۱۲	۴-۲. عمل به اخلاق محیط‌زیست
۱۱۴	۴-۳. عمل به اخلاق در برنامه‌ی محیط‌زیست سازمان ملل
۱۱۶	۴-۴. آینده‌نگری در عمل به اخلاق محیط‌زیست

۱۱۹	۵-۴. تفکر سازنده در سرتاسر دنیا
۱۲۳	خلاصه‌ی فصل چهارم
۱۲۵	خودآزمایی فصل چهارم
۱۲۵	منابع فصل
۱۲۹	فصل پنجم: ترویج اخلاق محیط‌زیست
۱۳۱	۵-۱. مقدمه
۱۳۱	۵-۲. نگرانی برای محیط‌زیست
۱۳۱	۵-۲-۱. توسعه‌ی بین‌المللی
۱۳۳	۵-۲-۲. قواعد و ساختار
۱۳۷	۵-۳. برنامه: درس ملی
۱۴۳	۵-۳-۳. برنامه‌ریزی در سطح مدارس ابتدایی
۱۴۶	۵-۳-۲. تحول در دهه‌ی دوم آموزشی
۱۴۷	۵-۳-۳. برنامه‌ریزی و اجرا
۱۴۹	۵-۳-۴. رویکرد خاص از مدارس
۱۵۴	۵-۴. خط‌مشی جهت ادراک، تحلیل‌زیستی
۱۵۷	۵-۵. راهبرد تحصیلی
۱۶۰	۵-۶. ارزیابی و ارزشیابی
۱۶۳	خلاصه‌ی فصل پنجم
۱۶۴	خودآزمایی فصل پنجم
۱۶۴	منابع فصل
۱۶۹	فصل ششم: اخلاق محیط‌زیست از نگاه مذهب
۱۷۱	۶-۱. دین: دشمن یا دوست محیط‌زیست
۱۷۴	۶-۱-۱. ادیان الهی
۱۷۵	۶-۱-۲. آموزه‌های دینی
۱۷۶	۶-۲. جایگاه انسان در نظام طبیعت
۱۸۱	۶-۳. محیط‌زیست از منظر اسلام
۱۸۶	۶-۴. هماهنگی با طبیعت در پرتو هماهنگی قوای درونی انسان
۱۹۰	۶-۵. دو دیدگاه به طبیعت
۱۹۶	خلاصه‌ی فصل ششم
۱۹۷	خودآزمایی فصل ششم
۱۹۸	منابع فصل

پیشگامان زیست‌دانا

اساسی‌ترین مشکلاتی که امروزه بشر با آن روبه‌روست، بحران‌های محیط‌زیستی است. امروزه اهمیت طبیعت و محیط‌زیست صد فائق‌تر از دغدغه‌داران آن خلاصه نمی‌شود، بلکه همگان بر اهمیت و نقش حیاتی طبیعت در زندگی بشر تأکید می‌کنند. واقعیت این است که در تعاریف متداول توسعه، ابعاد معنوی و اخلاقی چندان مورد توجه قرار نمی‌گیرند. از ریشه‌های تاریخی بحران‌های محیط‌زیستی و دیدگاه‌های فلسفی، مذهبی و اخلاقی ما نسبت به آن‌ها یعنی ارزش‌ها، باید‌ها و نبایدها و خوبی‌ها و زشتی‌ها، کم‌تر سخن به میان می‌آید.

اخلاق محیط‌زیست در وسیع‌ترین مفهوم خود عبارت است از مطالعه‌ی رابطه‌ی انسان با محیط خود، و یکی از شاخه‌های فلسفه‌ی کاربردی است که با ارزش‌ها، باورها و گرایش‌ها سر و کار دارد. اخلاق محیط‌زیست، انسان‌محوری غالب موجود در اخلاق نوین را به چالش می‌کشد. در اخلاق سنتی، عموماً انسان که موجودی مختار و دارای افعال و آثار است، محور مسائل اخلاقی بوده است؛ لیکن تحولات اخیر و تأثیرگذاری فناوری‌های جدید در تخریب سریع و ناجوانمردانه‌ی محیط‌زیست، زمینه‌ی توجه را به جانب غیر از انسان، اعم از حیوانات، کل موجودات زنده و مجموعه‌هایی مانند جوامع گیاهی، اکوسیستم‌ها، دریاچه‌ها، جویبارها و کوه‌ها جلب کرده است.

بدون تردید، خداوند منابع موجود در محیط‌زیست را برای بهره‌برداری انسان آفریده است و آن‌ها را تحت تصرف انسان قرار داده است، بنابراین دیدگاه افراطی حمایت از محیط‌زیست که هرگونه تصرف در طبیعت به وسیله‌ی انسان را نفی می‌کند، به نظر درست نمی‌رسد؛ اما این استفاده از منابع، دارای محدودیت‌هایی است. آلودگی‌های محیط‌زیستی، استفاده از منابع زمین، تولید و توزیع غذا،

تولید و مصرف انرژی، صیانت از حیات وحش و تنوع گونه‌ای نیز در گستره و حوزه‌ی اخلاق محیط‌زیست جای دارند. اخلاق محیط‌زیست یک موضوع پژوهشی مناسب برای مراکز علمی و پژوهشی محسوب می‌شود و به دو دلیل می‌توان آن را قابل تغییر و تکامل دانست؛ یکی این که نیازها و اولویت‌هایی که از ارزش‌های جامعه سرچشمه می‌گیرند، در طی زمان تغییر می‌کنند و اخلاق می‌باید قادر باشد تا خود را با تاریخ و سابقه‌ی انسان در طول زمان، سازگار کند؛ دوم این که پیرامون اخلاق کاربردی که قادر به تشریح حوادث و فجایع محیط‌زیستی باشد، کمبود وجود دارد. از دهه‌ی ۱۹۷۰ بدین سو، درک ما از عواملی که پشتوانه‌ی اخلاق محیط‌زیست هستند، بسیار رشد کرده است؛ مثلاً می‌دانیم گرچه اطلاعات می‌توانند بر نگرش‌ها اثر بگذارند و نگرش‌ها معمولاً پیش‌درآمد رفتار مطلوب هستند، اما از عوامل بسیار دیگری تأثیر می‌پذیرند و از راه‌های متعددی می‌توان آن‌ها را توضیح داد. دانشمندان اجماع اجتماعی به این نتیجه رسیده‌اند که بین نگرانی‌های محیط‌زیستی و اخلاق محیط‌زیست رابطه‌یایی وجود دارد.

برای اندازه‌گیری مفهوم نگرانی‌های محیط‌زیستی تعدادی از عوامل مختلف مانند درک مشکلات و مسائل محیط‌زیستی، حمایت دولت از جنبه‌های حفاظت محیط‌زیست، دانش مسائل و مشکلات محیط‌زیستی و رفتار وجود دارد. از آنجایی که بسیاری از دانشمندان، بحران محیط‌زیستی با این پیچیدگی و گستره، تنها حاصل برخی عوامل اقتصادی نیست؛ بلکه اجتماعی نیست؛ این بحران هم‌چنین بحرانی اخلاقی و معنوی نیز هست که برای پرداختن بدان، ما به ترکیبی فلسفی و دینی از خود به مثابه مخلوقات طبیعی نیازمندیم که در چرخه‌ی حیات به دنیا آمده و در آن زیست و وابسته‌ایم؛ بنابراین، باید بار دیگر ادیان را با توجه به بحران محیط‌زیستی فعلی بررسی کرد.

از آن‌جا که مهندسان در پیشرفت صنعتی هر کشور نقش بسزایی داشته‌اند، بهیچ‌وجه نمی‌توان بدون آموزش‌های لازم، اعم از آموزش‌های اخلاقی در خصوص محیط‌زیست، توسعه‌ی پایدار دست یافت. در نظام‌های کهن دینی و اخلاقی، افزون بر جایگاه انسان، همه‌ی اجزای طبیعت، چه حیوان و چه گیاه، به نحوی ارزشمند به‌شمار می‌روند و همه‌ی عالم، درهم‌تنیده و آفریده‌ی موجودی حکیم قلمداد می‌شود که همه چیز را بر اساس حکمت خود آفریده و در جای خود گنجانده است. با برآمدن دوران جدید و پس از قرن شانزدهم، به تدریج دامن‌های این ارزش، محدود و محدودتر می‌شود و به انسان منحصر می‌گردد. ارزش‌زدایی از طبیعت و تقدس‌زدایی از عالم به جایی می‌رسد که انسان را در محور عالم می‌نشانند و تنها او را دارای حیات، اخلاق و ارزش می‌دانند. انسان‌محوری مدرن، بر این اصل قرار دارد که انسان تنها موجود خردمند بر روی زمین و مدیر و مدبر آن است.

نخستین زنگ خطر در باب بحران محیط‌زیست را «آلدو لئوپولد»^۱ اکولوژیست مشهور آمریکایی به‌صدا درآورد و خواستار توجه به زمین و تأکید بر «اخلاق زمین»^۲ شد. وی ایده‌ی اخلاق زمین را پیش کشید. دومین و جدی‌ترین زنگ خطر را خانم «ریچل لویز کارسون»^۳ در کتاب «بهار خاموش»^۴ به‌صدا درآورد و موجی از موافقت‌ها و مخالفت‌ها را برانگیخت. این کتاب که در سال ۱۹۶۲ منتشر شد، نظر جهانیان را به ابعاد زیان‌بار استفاده از حشره‌کش‌ها و آفت‌کش‌هایی چون DDT که برای دفع آفات نباتی به کار گرفته می‌شدند، جلب کرد و پیامد گسترده‌ی آن‌ها را نشان داد.

دهه‌ی هفتاد میلادی، دهه‌ی شکوفایی اخلاق محیط‌زیست و شکل‌گیری دیدگاه‌های منسجم و نظام‌مند در این عرصه بود. در این دهه، در کنار جدی شدن مسائل محیط‌زیست، پایه‌های نظری مواجهه با آن، و تحلیل آن‌ها و به‌دست دادن نظام اندیشگی و تلاش برای پدید آوردن نظریه‌های اخلاقی در این عرصه شکل گرفت.

امروزه محیط‌زیست و ضرورت توجه به آن و حفاظت از آن، در کانون توجه عمده‌ی متفکران اخلاقی قرار گرفته است و از این جهت، اختلاف نظری میان آن‌ها دیده نمی‌شود. با این حال، درباره‌ی دلیل و توجیه اخلاقی آن اختلاف نظر فراوان است. در کتاب حاضر کوشش شده است ضمن معرفی ابعاد و جایگاه اخلاق محیط‌زیست، راهبردهای برخورد با چالش‌های محیط‌زیستی جامعه‌ی کنونی نیز بررسی گردد.

1. Aldo Leopold; 1887-1948

2. The land ethics

3. Rachel Louise Carson; 1907-1964

4. Silent Spring